

PUSZTAI GABRIELLA

**LIBÉRIA MAGYAR EGÉSZSÉGÜGYI MINISZTERE: DR. FUSZEK
RUDOLF**

„Senki sem élhet nemesebben, mint azok, akik segítik és óvják a szenvedő emberi lényeket, mert segíteni és védelmezni pusztán a segítség és a mások védelmezésének szeretete miatt a legnemesebb dolog, melyet bárme-lyikünk tehet.”
(dr. Fuszek Rudolf)

Dr. Fuszek Rudolf (1882–1941) a távoli kis ország, Libéria egészségügyi minisztereként szerzett nevet Magyarországnak. Évekkel Albert Schweitzer, a híres német orvos előtt érkezett Afrikába. A kontinensen töltött mintegy 30 év alatt száz és száz oldal jegyzetet, levelezést, diplomáciai és egyéb iratot halmozott fel, melyek forrásul szolgálnak Afrika és elsősorban Libéria történelméhez, néprajzához, természetrajzához. Az orvostörténet különleges kincse több ezer darabos betegkartonkészlete, amely hosszú éveken át dokumentálta a trópusokon élő fehérek és őslakosok egészségi állapotát, az alkalmazott kezeléseket. Szintén pótolhatatlan értékű az az iratanyag, melyet sajnos csak töredékében hozott haza Fuszek Rudolf¹, mivel a libériai egészségügyi ellátásról nagyon hézagosan állnak rendelkezésre dokumentumok, statisztikák a század első feléből.

„Szerencsét próbálni a nagyvilágban...”

Orvosi pályája itthon sikeresen indult. A budai vendéglős édesapa megengedhette magának, hogy fia a budapesti egyetem orvosi karán tanulhasson tovább. 1904-ben kapta meg diplomáját, majd belgyógyászattal és sebészettel foglalkozott. Genersich Antal professzor támogatta, ösztönözte a tehetséges, fiatal orvost. 1907-ben a nemzetközi orvosi kongresszuson az egyik szakosztály titkára volt. Dolgozott a Budapesti Egyetemi Patológiai Tanszéken, s mellette már magánpraxist is folytatott.

26 évesen döntött úgy, hogy a németországi Hajózási és Trópusi Betegségek Intézetében (Tropeninstitut) képezi tovább magát. „Keservesen nehéz, mikor csak pár ezer forint vagyonom van, kimenni szerencsét próbálni a nagy világban...” – írta naplójában indulása előtt. A képzés bő egy hónapja csalódást okozott a magyar orvosnak. A trópusi orvoslás akkoriban az orvostudomány még gyerekcipőben járó ágának számított. A századfordulón London és Liverpool után Hamburgban is létrehozták a trópusi orvosképző iskolát (1901). Az intézmény létrejöttében az emberbaráti s a tudományos kutatási célok mellett döntő szerepet játszott a németek gyarmati nagyhatalmi státusra törekvése. A hamburgi tengerészeti kórház egyik részlegét rendezték be az iskola céljaira. Vezetője Fuszek tanára, Bernhard Nocht professzor volt. Az első világháborúig több mint 800 orvost képeztek ki az intézetben, köztük Fuszek Rudolfot. Nocht doktor bevonta a folyamatban lévő kutatásokba az érdeklődő tanítványt, s az első ígéretes állásajánlatra sem kellett sokáig várnia.

1909 elején indult el a bolíviai Cochabambába. Útja nem sok sikerrel járt, mert az ottani elnök gyors bukása miatt nem tartottak ígényt munkájára. A chilei Valparaison keresztül utazott hazafelé, ahol orvosi állást ajánlottak fel neki egy Európába tartó hajón, mivel a terjedő pestisjárvány miatt nem vállalta senki a munkát. Mintegy két hónap telt el ismét a Tropeninstitutban, amíg 1909 nyarán elindulhatott új küldetésére Kamerun német gyarmatra, a dualai vasútépítő munkások közé. 1912-től kolumbiai kórházi főorvosként, a következő év végétől nyugat-afrikai járványügyi szakértőként találkozunk a nevével.

Afrikába érkezése első percétől kezdve megfigyeléseket, majd kutatásokat végzett a trópusi betegségek területén. Elsősorban praktizáló orvos volt, aki többnyire napi 14–16 órát dolgozott, s bőrszínre, törzsi hovatartozásra, fizetésre nem tekintve gyógyította betegeit. Szervező volt: a libériai egészségügyi ellátás, képzés, kórházak, az egészségügyi minisztérium megszervezője, s 1931-től haláláig, 1941-ig egészségügyi miniszter. Miniszteri szerepvállalása lehetővé tette, hogy ne csak szemlélője, de irányítója is legyen az éppen zajló politikai folyamatoknak, s egyik formálójává válhasson Libéria válságokban oly gazdag történelmének.

Szabad idejében mint a természettudomány kutatója, megszállott geológiai, antropológiai, valamint zoológiai gyűjtő, s szenvedélyes vadász járta Afrika tájait. Belsőszülött maszkjai, egyéb tárgyakból álló gyűjteménye ma is a Néprajzi Múzeum ritka gyöngyszemei közé tartoznak.

A trópusi gyakorlat megszerzése (Kamerun, Kolumbia 1909–1913)

A németek kemény küzdelem árán csak 1908-ra tudták elérni Kamerun teljes behódolását. Fuszek Rudolfnak megadott, hogy jelen legyen egy gyarmat születésénél. A német szándékok és gyakorlat kétségkívül elismerésre és némi elfogultságra készítette: „A civilizációnak céltudatos terjesztője volt Németország gyarmati birtokain, páratlan alapossággal, tapintattal szervezte meg a fennhatósága alatt állott területeket, módszere a barátságos pacifikáció és célja az elmaradt népeknek a modern szellembe való bekapcsolása volt.”² Kamerun gyarmat nem bírt nagy gazdasági jelentőséggel, s így a telepéseket sem vonzotta. A német tőkés társaságok túlnyomórészt a földspekulációból és a vasútépítésből reméltek hasznot.

Fuszek Rudolf a Dualától kelet felé haladó vasúti építkezéshez érkezett az orvosi ellátás biztosítására. A vasútépítő társaság a bennszülöttek tömegeit alkalmazta, s az építkezéseken gyakori volt a kényszermunka. A munkásszállásokon katasztrofális egészségügyi helyzet uralkodott. Az emberek többsége munkaképtelenül, legyengülten lézengett. A hiányos és rossz étellemezés elősegítette a dizentériajárvány és a vitaminhiány-betegségek gyors kialakulását. Kezdeti tapasztalatai alapján a lepra és a szifilisz elterjedése is sokkal súlyosabbnak mutatkozott, mint ahogyan addig megítélték: „Másfél évi ittlétem alatt cca 600 ...hölgyet megvizsgáltam s cca 200–250-t súlyos nemi betegséggel kezeltem”.³ A malária és 1906 után az álomkór szintén komoly veszélyt jelentettek a nagy számban összeházt vasútépítőkre. S mindez a trópusi övezetben, egyenletesen magas hőmérsékleten, „Francia- és Belga-Kongó mellett Új-Guinea után a legkedvezőtlenebb klímájú” területen.⁴

A magyar orvos a vérhasjárvány megfékezését tartotta a legsürgősebbnek. Rájött arra, hogy a munkások otthonról hozták magukkal a betegség kórokozóját, s a megváltozott körülmények hatására tört ki rajtuk a betegség. Kidolgozta a vérhas megelőzésének módszerét, s nyolc hónap alatt véget vetett a járványnak. Expedíciókat

szervezett a vasútvonal haladási irányába, több száz kilométer utat tett meg gyalog vagy lóháton a sztyeppén, az őserdőben, cserjék, embermagasságú fű között, s arra alkalmas helyeken ültetvényeket telepített, kutakat létesített, hogy megfelelő táplálékhoz és jó ivóvízhez jussanak a vasútépítők. „Főleg plantint ültettünk, ezt az óriás-banánféléket, amelyet főzve, vagy sütvé fogyasztottak a bennszülöttek.”⁵ Közben gyógyított néger munkást, fehér misszionáriust, s mindenkit, aki hívta. Remek nyelvtelenséggel sajátította el a „pidgion” avagy „nigger-english”-t⁶ (emellett jól beszélt angolul, spanyolul, németül), s az afrikai viszonyokhoz is gyorsan alkalmazkodott. Kamerunból kiindulva járt Szenegambiában, Dahomey-ben, Togóban, Nigériában, Francia-Kongóban, Belga-Kongóban, Fernando Poón.

Sokoldalúságát, polihisztor voltát bizonyítja, hogy már a Kamerunban eltöltött két év alatt megkezdte klimatológiai, meteorológiai megfigyeléseit, az állatvilág tanulmányozását, a hőmérséklet, a páratartalom, a csapadékmennyiség folyamatos mérését. Tapasztalatai nyomán született meg első nagyobb terjedelmű tanulmánya: Beszámoló Kamerun természeti és társadalmi viszonyairól. Helymeghatározói, térképészeti munkájához Európából kért műszereket. Rágcsálók, gyíkok, rovarokból és igen értékes hüllőkből álló gyűjteményét 1911-ben hozta haza Magyarországra, majd a Nemzeti Múzeum állattárának és az orvosi egyetem állattani intézetének ajándékozta.

Bolíviai útja után sokáig dédelgette azt a tervet, hogy Latin-Amerika valamelyik országában telepszik le. Örömmel fogadta 1912-ben egy banánültetvényes társaság ajánlatát Kolumbiából, amely főorvosként alkalmazta Puerto Cezar-i kórházában. A kolumbiai kormány hamarosan kinevezte az Urabá-öböl és környékének egészségügyi kormányzójává (Commandante sanitario de Golfo Uraba). Szoros baráti kapcsolat fűzte dr. William Crawford Gorgashoz, a Panamában dolgozó sikeres orvos-kutatóhoz. Gorgas 1904-től, két év alatt megszüntette a pusztító sárgalázat a csatornaövezetben, s egyúttal visszaszorította a malária terjedését, elhárítva ezzel a csatornaépítés két fő akadályát. Fuszek Rudolf nemcsak Kolumbiával ismerkedett meg, hanem bejárta Jamaikát, Haitit, majd egyre súlyosbodó középfülgülladása miatt kénytelen volt néhány hónapra hazatérni.

Latin-Amerikát folyamatos átalakulás jellemezte ebben az időszakban. Az amerikai (USA) befektetők új érdekszférákat kerestek, s elsősorban ebbe a térségbe irányították tőkefeleslegük kivitelét. Az ún. „dollárdiplomácia” kölcsönökkel, befektetésekkel igyekezett függő helyzetbe hozni ezeket az országokat. Közép-Amerika így vált a „nagy gyümölcstermelő monopóliumok ültetvényeivé”.⁷ A folyamat elérte az Urabá-öböl környékét is, amikor egy amerikai társaság megvásárolta a területet. A magyar orvosnak nem volt kedve az Egyesült Államok szolgálatába állni, s nem tért vissza Kolumbiába.

„A szabadság szeretete hozott ide minket”⁸

1913 novemberében indult ismét Afrikába, ezúttal Libériába, mely Afrika első köztársasága, Etiópia mellett a kontinens egyetlen független országa volt. Gyakori bel- és külpolitikai küzdelmek kísérték végig egészen napjainkig a nyugat-afrikai állam fennállását. Tengerpartját a portugálok fedezték fel, s a Bors-part nevet kapta. A 19. század elejéig nem éltek idegen telepesek ezen a partvidéken. Elsőként négerek hajóztak ide az Amerikai Gyarmatosító Társaság szervezésében. A bennszülöttektől vásárolt földterületeken egymás után alapították településeiket az őslakos törzsek

(grebo, kru, gola, deh) ellenállásától kísérvé. 1821-ben jött létre a későbbi főváros, Monrovia, mely James Monroe-ról, az Egyesült Államok elnökéről kapta a nevét. Egységes, független köztársasággá 1847-ben alakult, majd az 1880-as évektől folytonos kihívást jelentett a hódító és gazdasági behatolást igénylő politika számára. A gyarmatosítók már önmagában Libéria létét is veszélyesnek ítélték, hiszen egy önálló ország példáját mutatta az angol, francia, portugál, s más befolyás alatt álló népeknek. Anglia és Franciaország megpróbálta afrikai területeit növelni az ország rovására, Németország pedig kereskedelmi telepeket létesített a parti övezetben.

Belpolitikai feszültségei szintén jelentősen gyöngítették a fiatal köztársaságot. Az Amerikából betelepült négek leszármazottait képviselő kormány és az őslakos törzsek között húzódoó érdekellentétek miatt újra és újra fellángoltak a belső harcok. Az állam időről időre pénzihiánnyal vagy pénzügyi csőddel küzdött, kiszolgáltatva az országot a külföldi tőkének. Már 1862-ben aláírtak az Egyesült Államokkal egy barátsági, kereskedelmi, hajózási egyezményt, lehetőséget adva ezzel a kapcsolatok szorosabbra fűzésére. 1871-ben angol bankároktól vettek fel kölcsönt, de Anglia ezt megpróbálta ürügyként felhasználni a beavatkozásra. Libéria kénytelen volt az USA kormányához fordulni segítségért. A Taft elnök által 1909-ben kinevezett bizottság biztosította az állam vezetőit – egyebek mellett –, hogy az USA garantálja az ország függetlenségét, s kölcsönt is ajánlott. Az európai hatalmak ebbe nem egyeztek bele, inkább megszávták a nemzetközi hitelt (1911 vége). A kialakult egyensúlyi helyzet a gyarmatosító országok között csupán az első világháborúig tartott. Ekkor visszavonták a brit, francia, német vámügyi megbízottakat, s csak a hivatal amerikai főtisztviselője maradt Libériában, aki a kormány pénzügyi tanácsadójaként is működött.

Az első világháború a külkereskedelem összeomlását, a vámbevételek drasztikus esését hozta magával. A partvidéken a lakosság éhezett. Az Egyesült Államoktól kért hitel sem realizálódott az amerikai szenátus ellenállása miatt. A libériaiak féltek egy újabb európai beavatkozási kísérlettől, ezért a brit és a francia kormányt, illetve a magánbankokat is meg akarták kerülni. King⁹ elnök a segítséget valamelyik amerikai magáncégtől remélte. Kapóra jött tehát a Firestone Társaság első kutatócsoportjának megjelenése az egykori Bors-parton. Az angol gumi áremelkedése miatt a neves üzletember, Harvey Firestone a nyugat-afrikai országban próbált kedvező feltételek mellett nyersgumi ültetvényeinek területeket szerezni. Az egyezményt 1926-ban ratifikálta a libériai törvényhozás, s cserébe ötmillió dollár kölcsönt kapott a kormány. Az átmeneti pénzügyi stabilitásnak nagy ára volt. A társaság 99 évre egymillió acre (400 000 hektár) földet bérelt Libériától, mellyel megalapozta a monokultúrás kaucsuktermelő gazdálkodás kialakulását. A szerződés kötelezte a libériai kormányt 300 000 ember munkába állítására a Firestone-ültetvényen, valamint húsz évre megtiltotta az USA által nem engedélyezett kölcsönfelvételt. A King-kabinet tisztában volt azzal, hogy mekkora kockázatot jelent egy olyan magáncégtől pénzt kapni, amely az országon belül működik, s ezáltal túl nagy befolyást gyakorolhat a belpolitikára. Félelmük nem volt alaptalan. Az amerikai vállalat hamarosan elégedetlenségét fejezte ki, hogy nem biztosítottak elegendő munkaerőt számára, miközben ezrével közvetítették külföldre a munkásokat. A dolgozókat valójában „szerződéses” formában szállították ki, ami a rabszolga-kereskedelemtől csak elnevezésében különbözött. Az emberek adásvétel tárgyát képezték, s nem kaptak rendszeres bért. A kegyetlen módszerek a nemzetközi közvéleményt is gyorsan Libéria ellen fordították.

Az 1929-es gazdasági válság idején jelentékenyen csökkent a nyersanyag-felhasználás, majd a kaucsukültetvények termelése, s ennek következtében a foglalkoztatás is. A gazdasági, pénzügyi összeomlás szélén álló ország politikai helyzetét súlyosbította, hogy az 1920-as évek végén az USA-ban és Angliában könyvek és újságcikkek kezdtek megjelenni a Libériában fennálló „rabszolgaságról”. Bár a vádak nagy része túlzónak bizonyult, Ch. D. B. King kénytelen volt 1929 szeptemberében nemzetközi vizsgálóbizottságot kérni, hogy tisztázzák magukat a rágalmak alól. A népszövetségi megbízottak öt hónap után megállapították, hogy „bár a kényszermunka néhány típusa létezik az országon belül, a legsúlyosabb megnyilvánulása ennek mégis a libériai munkások szállítása Fernando Poóra és a környező országokba. (...) Ezt a ténykedést a köztársaság legmagasabb hivatalnokai támogatták...”¹⁰ King elnök, hogy elejét vegye a további vádaknak, betiltotta a munkaerő exportálását (1930. október 1.). Egyúttal rendelkezett a házi rabszolgaságban lévő emberek felszabadításáról és az adósság fejében zálogba adott személyek szabadabbá nyilvánításáról. Késve tette meg a megfelelő lépéseket, a Népszövetség személyesen felelősnek ítélte az „emberexportért”, s elérte, hogy eltávolítsák posztjáról. Libéria számára segélyezési tervet dolgoztak ki, melyet hosszas vita után sem fogadott el a köztársaság parlamentje. Végül E. Barclay elnök kiegyezett az Egyesült Államokkal, és az 1930-as évek közepétől teljesebbé vált az amerikai befolyás az országban.

„A nagy fehér varázsló”

Fuszek Rudolf mint korának egyik legkiválóbb orvosszakértője érkezett Libériába, ahol vérhasjárvány dühöngött. Az „európaiak temetőjeként” ismert országban már dolgozott egy angol csoport, mely nem volt képes megfékezni a járványt. A magyar trópusi specialistának sikerült kinyomoznia azt a két néger falut, ahol a vérhas fő fészke volt, s ahonnan a főváros újra és újra a fertőzést kapta. Fuszek rövidesen visszaszorította a betegség terjedését. Ezt követően még 28 évet töltött a súlyos egészségügyi problémákkal küzdő országban. Tevékenységének háttérében egy végtelenül kezdetleges, állandó ellátási és anyagi gondokkal küzdő egészségügyi szervezet állt, melynek kiépítése három irányból indult meg: a missziók, az állam és a nagyvállalatok részéről. Az utóbbiak jelentős számú munkást alkalmaztak, így érdekelték voltak az egészséges munkaerő biztosításában. Fuszek Rudolf valamennyi szervezeti formában dolgozott, továbbá mind a három kialakításához, szervezéséhez hozzájárult.¹¹

Megérkezése után a járvány-megelőzési munka mellett a német kereskedelmi kirendeltség, majd az egész európai kolónia orvosa lett. A sárgaláz hazájaként is emlegetett Libériában ennek a sok áldozatot követelő betegségnek a vizsgálatával kezdte tudományos kutatásait. Hasonló veszélyt jelentett a lakosságra a malária, de gyakran előfordult a lepra, himlő, vérhas, a fégérbetegségek, az elephantiasis (a nyirokerek elzáródása és következményei), a framboesia (szederszerű bőrelváltozással járó trópusi fertőző betegség), sérv, alultápláltság. Az Európából érkező orvosok lehangoló tapasztalatokat szereztek. A kellemetlen éghajlaton kívül a gazdasági elmaradottságból következő infrastruktúra-hiány, az egészségügyi szervezet kezdetleges volta, a műszerek, a gyógyszerek, a higiénia hiánya akadályozták tevékenységüket. Az orvosi, kórházi felszerelést, a lepedőtől a kórházi ágyig, a gyógyszereket, mindent külföldről kellett beszerezni. A trópusi esős övezetben a

fémesszközök gyorsan rozsdásodtak. A 1,5 millióra becsült lakosságra mindössze néhány orvos és szakképzett asszisztens jutott a század tízes éveiben.

A magyar orvos már az első világháború idején nagy tekintélynek örvendett, ugyanis az Amerikai Egyesült Államok után 1917-ben hadba lépő Libéria csak Németországnak üzent hadat, az Osztrák–Magyar Monarchiának nem, hogy egyetlen orvosukat, Fuszek Rudolfot megtarthassák. A németek egy része már 1915–16 folyamán elhagyta az országot (többnyire Spanyolország felé), s a többiekot fogolyként szállították el. A befolyásos doktor ahol tudott, segített. Howard elnököt kérte meg, érje el a szövetséges hatalmaknál, hogy a németek a franciaországi internálás helyett Spanyolországba mehessenek. Sorban adta ki a szakvéleményeket a kolónia tagjainak rossz egészségi állapotáról, ösztönözve ezzel felmentésüket az – egyébként Albert Schweitzert és feleségét is alaposan megviselő – internálótáborok megpróbáltatásai alól. A malária, a többéves rossz és egyhangú étkezés legyengítette szervezetüket – írta róluk többek között. Végül a nők egy részét sikerült Spanyolországba juttatni.

Fuszek Rudolf folyamatosan praktizált, s felvilágosító munkát végzett. Kezdeményezésére született meg 1917 júniusában Howard elnök rendelkezése az „ördögdoktorok” tevékenységének betiltásáról. Veszélyes orvosságok, mérgező főzetek készítése, istenítélek végrehajtása indokolta a sok kárt okozó „fétis- vagy ördögdoktorok” elleni büntető eljárások megindítását. 1918-ban tette közzé javaslatát a Libériában veszélyes betegségnek számító influenza megelőzését szolgáló intézkedésekről. A kormány ekkor még nem támogatta anyagilag az ilyen jellegű programok végrehajtását, s ez tragikus következményekkel járt. 1919-ben influenza-, majd himlőjárvány tört ki. Szinte minden beteg családot ő kezelt Monroviában. A himlő elterjedése után felállított izolációs állomást kezdetben „dr.” Davisre¹² bízták. Davis mielőtt misszionáriusként Afrikába utazott, részt vett egy kéthetes elsősegélynyújtó tanfolyamon. Úgy vélte, ez a „komoly” szakmai képzés elegendő lesz orvosi karrierje elindításához. Ideiglenes kórházában a betegek a pusztaságon feküdtek, ketten egy takaró alatt, s ápolásuk abban merült ki, hogy mindennap kaptak főtt ételt. Nem volt szappan, törölköző, fertőtlenítőszer, s a többi felszerelés is hiányzott. Fuszek látva a főlháborító körülményeket, saját ápolónőjével együtt megszervezte a betegek ellátását, megvásárolta a szükséges gyógyszereket és felszerelést, bár azt csak öt évvel később fizették ki neki.

Libéria szinte teljesen „tisztas lap” volt a közegészségügyi szervezet kialakítása terén, s Fuszek Rudolf alig várta, hogy munkához láthasson. Minden befolyását latba vetette a tarthatatlan viszonyok megváltoztatásáért. 1922-ben a monroviái Sydney de la Rue és Solomon Porter Hood amerikai konzul segítségével megalkották a Libériai Országos Kórházszervezet alapszabályát, mely „szervezet megalapításának célja felállítani és fenntartani egy kórházat, vagyis egy kórházszolgálatot és más ehhez hasonló szolgáltatásokat a köz- és népegészségügy javára”.¹³ Arthur Barclay exelnök csatlakozott a tervezet helyeslőjéhez, de az akkori elnök, King soha nem fogadta el a szervezet alapszabályát, megakadályozva ezzel egy pozitív folyamat elindítását. Közte és a magyar doktor között meglehetősen barátságtalan viszony uralkodott ebben az időszakban. Az elnök tisztában volt azzal, hogy kénytelen ő is lépéseket tenni a botrányosan rossz közegészségügy javítására, s kényszermegoldást alkalmazott. A régi német kábelállomás épületében kialakította Libéria első állami kórházát, és a dilettáns Davist, nevezte ki az intézmény vezetőjének. Fuszeknek azt a szerepet szánták, hogy a kórház berendezésében

segédkezzen. Természetesen visszautasította a megalázó ajánlatot, s fontolóra vette az áttelepülést a sokkal kellemesebb klímájú és magasabb fizetést ígérő Teheránba. A kórház pedig szakértelem híján csak paródiája volt nevének. 1926-ban egy Amerikában tanult nővér került az intézménybe, aki már szakszerű munkát végzett. A szükséges felszerelést a következő évben, King európai körútján vásárolták meg. Az 1927-es sárgalázjárvány után Davist köz- és népegészségügyi miniszterré léptették elő, de a kormányzati kórházat ismét másra bízta. Súlyos esetekben viszont továbbra is kénytelenek voltak a tapasztalt magyar orvost segítségül hívni mind a bennszülöttek, mind az európai kolónia tagjai. 1924-ben az igazságügyi minisztérium egy törvény megalkotásához kérte javaslatait, mely a nem orvos végzettségű családok és a gyógyszereket árusító üzletek ellen készült, akik és amelyek veszélyeztették a lakosság egészségét. Gyakran alkalmazták szakértőként gyógyszerek, gyógynövények, különös készítmények vizsgálatánál. Ő végezte el a munkát a kikötői hajókon is, kiállította a dokumentumokat, majd Davisszel közösen aláírták.

Szívesen látták orvosként az amerikai Firestone-ültetvényeken, ahol a Duside-ültetvény kórházát bízták rá az 1920-as évek közepén. Az amerikai missziós kórházban – Mühlenbergben, Monroviától 30 mérföldre – szintén dolgozott. A lutheránus hittérítők 1888 óta tevékenykedtek Libériában, a fő hangsúlyt mindig a népesség egészségügyi ellátására helyezve. A század elejétől három nővér látta el a munkát, orvos csak ritkán és rövid időre érkezett. A kórház vezetését 1923-ban vette át Fuszek Rudolf, akire számtalan feladat várt. Az ország belsejébe expedíciókat vezettek, s bár nagyon lassan, de mégis terjeszkedett a misszió új betegellátó állomások építésével. Az orvosságos vagy gyógyító emberek (Medizinmann, Wald Doktor) befolyása olyan nagy volt a lakosság körében, hogy a betegekért meg kellett küzdeniük az orvosoknak. A népi gyógyítók élet és halál urai voltak a falvakban, s jól látták, milyen komoly veszély fenyegeti hatalmukat. Egyedül a sebészet területén alakult ki gyorsan a kapcsolat az őslakókkal. A „Medizinmann” az ilyen esetekben nem tudott segíteni, s jobb híján orvoshoz fordultak a betegek. A kezelés helye alapján lassan kettéváltak a betegségek fajtái: a sérvet, féregbetegségeket, framboesiát a kórházban, az epilepsziát, sárgaságot, csonttörést, a lelki bajokat az orvosságos embernél kezeltették.

1926-ra elkészült Mühlenbergben a Phebe Kórház 34 betegágygal. Ugyanekkor jött létre a Baptista Kórház a fővárosban, melyben szintén igényt tartottak sokat tapasztalt honfitársunk segítségére. Az intézmény fenntartását az állam fokozatosan átvette, s 1931 után ezt is Fuszek Rudolf irányította. Nevéhez fűződik az ápolónőképzés megszervezése (Mühlenberg Mission Training School for Nurses), illetve az orvosi asszisztensi kurzus elindítása. Az ápolónők és bábák szerepét rendkívül nagyra értékelte a minimális orvoslétszámmal dolgozó egészségügyi rendszerben: „Ők azok, akik elmagyarazzák a laikusoknak... miért mosnak kezet, mielőtt megérintenek egy sebet... miért nem tesznek forró cassavát vagy megrággott dohányt a sebre, ők terjesztik a tudást, civilizációt visznek a tanulatlan népnek, s miközben ezt teszik, segítenek kiviszni az embereket a sötétségből a fénybe.”¹⁴ Az anyagi lehetőségekhez képest javított a kórház felszereltségén, kórházi ágyakat vásárolt. A hátszági missziós ellátóállomások fenntartását szintén biztosítani kellett.

A latin-amerikai „álmom” újra és újra visszatért életébe. 1924-ben nagyszabású tervek foglalkoztatták. Egy amerikai szindikátus Peru keleti felén 80 ezer négyzetmérföldnyi területet akart megnyitni európai bevándorlók számára.¹⁵

Transzkontinentális szállítási, közlekedési útvonal kiépítésével a világ legtermékenyebb és legegészségesebb területeinek egyikét kínálták volna telepések millióinak. Fuszek személyesen ajánlkozott a szervezőknél, s az itthoni magyarok között is elindította egy vállalkozó szellemű csapat toborzását. A perui kísérlet az amerikaiak visszalépése miatt meghiúsult, s ő továbbra is Libériában maradt.

Az első világháború után 1919-ben próbált először Európába utazni, de Madridból visszafordult. 1921-ben Hamburgig hajózott. Számtalanszor összegyűjtötte a hazautazáshoz szükséges pénzt, amit végül mindig gyógyszerekre költött. 1925-ben végre Magyarországra indult: „április 27-én d. u. látogatom az elnököt, Ch. D. B. King, és ő meghív, hogy jöjjenek vissza Libériába. – ... azt mondja, hogy a régi barátság léssen közöttünk ismét, ezt persze nem hiszem, de ígérem, hogy visszatérek Libériába, ha kapok kórházat, fix állást...”¹⁶ Hazatérése előtt körbehajózta Afrikát, bejárva a partvidék országainak egy részét. Magával hozott geológiai gyűjteménye zömében hazai múzeumokba került. A rövid idő alatt, melyet itthon töltött, megnősült, majd feleségével együtt tért vissza Monroviába.

1928-ban az állami kórház belgyógyászati, szülészeti osztályának vezetőjévé nevezték ki. Az elavult felszerelést lecserélte, s hamarosan az egészségügyi alapképzés is beindult. A körülmények így is kezdetlegesek voltak az európai kórházi viszonyokhoz képest. Az első elektromos erőmű megépítéséig hiányzott a villanyvilágítás. Egy régi elektromos aggregátort használtak, ami már akkor az épülethez tartozott, mikor az telegráfállomásként működött. A gyakori áramszünetek alatt zseblámpa fényénél dolgoztak. A fővárosban még hosszú évekig nem építették ki a vízvezeték-hálózatot, a vizet szivattyúzni kellett, vagy távoli kutakról hordani. A kevés orvosi műszert, az operációs eszközöket a konyha fakályháján sterilizálták. King elnök csak 1928-tól próbált néhány egészségügyi intézkedést bevezetni. Új kutakat fúrtak, latrinákat állítottak fel, csatornákat ástak, sajnos nem sok eredménnyel. 1930-ban létrehozták a Nép- és Közegészségügyi Hivatalt.

Az USA és a vezető európai hatalmak egyaránt igyekeztek kihasználni Libéria egyre bizonytalanabbá váló bel- és külpolitikai helyzetét 1929-től. Az Egyesült Államok 1930 elején egészségügyi főtanácsadót küldött az országba egy új program végrehajtásához. A két ország együttműködése azonban kudarcba fulladt. Az angolok és a franciák ekkor úgy értékelték: megfelelő jogcím lesz a beavatkozásra, hogy a nyugat-afrikai köztársaságból kiinduló járványoktól meg kell védeniük gyarmataikat. Másrészt a világpolitikai helyzet tálcán kínálta számukra a lehetőséget a Libéria ellen folyó nemzetközi vizsgálat kapcsán. A Népszövetség ugyancsak örömmel fogadta Nagy-Britannia felajánlását, hogy átküldik dr. W. Howellt az Aranypartról (ma Ghána) Monroviába, míg kinevezett szakértőjük meg nem érkezik.

Ezek a politikai folyamatok vitathatatlanul szerepet játszottak abban, hogy Fuszek Rudolf 1931-ben végre a libériai kormánytól is megkapta az elismerést, amikor Barclay, az új elnök őt nevezte ki egészségügyi miniszterre (Director of Public Health and Sanitation of the Republic Liberia). Tekintélyét, népszerűségét mutatja a teljes bizalom, amit a kormánytól kapott. Harvey Firestone ugyancsak a magyar orvost pártfogolta, amikor genfi útján, a Népszövetségnél őt javasolta erre a pozícióra. Az új minisztert azonnal felkérték, mérje fel a monroviái viszonyokat, és készítsen egy tervet a népszövetségi egészségügyi ellenőrzéssel kapcsolatban.

A Fuszek doktor előtt álló feladatok megértéséhez számunkra lényeges a Népszövetség által 1931 tavaszán a helyzet kivizsgálására kiküldött Brunot-bizottság jelentésének megismerése, mely meglehetősen sötét képet festett ugyan a korabeli

libériai egészségügyi állapotokról, de az egyetlen átfogó értékelést adta a harmincas évek elejére vonatkozóan, még ha a leírtak egy részét csak hallomásra alapozta is. A legfontosabb megállapítások a partvidékre, az ország belső területeire és Monroviára vonatkoztak.

Eszerint a partvidéken és a kikötőkben alapvető problémaként merült fel, hogy a járványok, betegségek megjelenéséről nem rendelkeztek nyilvántartással, ami megnehezítette a helyzet pontos felmérését. Mindenekelőtt fontosnak ítélték a sárgaláz kérdését. Szinte bizonyos, hogy a sárgaláz a libériai partok mentén népbetegség volt, s a hajókon dolgozó kru törzsbeli fiúk a parti nyugat-afrikai országokba is továbbvitték, pedig a legtöbb helyen nagy erőfeszítéseket tettek a fertőzés visszaszorítására – közölték a szakértők.¹⁷ A libériai partvidéken csak egy misszionárius és egy általános orvos gyógyított, ezért javasolták egy parti egészségügyi szolgálat megszervezését. Egy-két orvosi tisztnek azt a feladatot szánták, hogy elvégezze a moszkítóirtást, regisztrálja a pestis és a sárgaláz felbukkanását. Kulcskérdésként kezelték továbbá a karantén szabályozás, a fertőző betegek elkülönítésének, a gyanús esetek posztmortális vizsgálatának bevezetését, az új egészségügyi felügyelők képzését. Úgy ítélték, az ország belső vidékein kedvezőtlenebb a helyzet. A lakosok gyógyítását a gyógyfüvesek, varázslók végezték. Az orvosi ellátás kiterjesztését a személyi és anyagi feltételek, s az utak hiánya akadályozta. A hátszországban is orvosi tisztnek alkalmazását ajánlották, akik majd fejlesztési tervet dolgoznak ki, és a végrehajtáshoz szükséges képzett személyzetet biztosítják.

Monroviában égetően sürgős lett volna egy kórház létrehozása. A fővárosi és a belső vidékeken lévő kis missziós kórházon kívül nincsen ilyen intézmény Libériában – hangzott el a jelentésben. (Megjegyzendő, hogy a mühlenbergi misszió ebben az időszakban már nem tudta az anyagi feltételeket biztosítani a működéshez.) Az állami kórházról – melyet sokáig Davis vezetett – erős kritikával szóltak. A jelentős támogatás ellenére a napi kezelési díj túl magas, s csak néhány beteg szokta igénybe venni szolgáltatásait. A szegényebb rétegek számára elérhetetlen. Az épület nem alkalmas kórháznak: állaga leromlott, nincs elektromos áram, folyóvíz, megfelelő vízelvezetés. Az anyák, gyermekek, leprások, tbc-sek ellátására egy különálló központ felépítését indítványozták. Neuralgikus pontjai voltak a főváros egészségügyének a statisztikai adatok, a születési és halálozási regisztráció hiánya. Elmulasztották egyes területek, így a temető elhatárolását, tartályos illemhelyekre, zárt szeméttárolókra szintén szükség lett volna. A piacot és az élelmiszereket nem ellenőrizték, s vágóhíd sem volt. A lepra, a himlő és a tuberkulózis megelőzésére, kezelésére tett intézkedéseket elégtelennek tartották. Tanácsolták a csatornahálózat kiépítését: mivel a kutak sekélyek, a víztárolás módja nem kielégítő.

A Népszövetség utóbb elismerte Libéria jóindulatát az új egészségügyi program elkészítésében, s azt is, hogy az eddigi javaslatok jó része a pénzhiány miatt hiúsult meg, de hallgattak az időközben zajló pozitív változásokról. Az erős kritikai hangvétel mellett csak ritkán jutott szóhoz olyan vélemény, mint a népszövetségi megbízott dr. C. Christyé, aki kijelentette: „Libéria nem volt sokkal »egészségtelenebb« más nyugat-afrikai országoknál.” Ő, mint a trópusi medicina szakértője, úgy gondolta: „Libéria egészségügyi helyzetét eltúlozták, és kevésbé jelentős, összehasonlítva egyéb, a kormányt érintő problémákkal.”¹⁸ A libériai kormány szintén több ponton elfogultnak ítélte a jelentést, s Fuszek Rudolfot idézte: „A lakosság egészsége jelentősen javult, és egyetlen sárgalázás esetet sem jelentettek, amióta megszervezték az orvosi és egészségügyi szolgáltatásokat.”¹⁹ A Barclay-

kabinet még a vizsgálatot megelőzően rendeletet hozott a szemét rendszeres összegyűjtésére, a folyamatos gyomtalanításra, a kutak fertőtlenítésére a moszkítók ellen. Már 1929 végén kész volt az Állami Kórház karantén részlege, bár költségvetését csökkentették a nehéz gazdasági helyzet miatt.

Ha a jelentés túlzó megállapításait figyelmen kívül hagyjuk, akkor is egyértelmű, mennyire válságos helyzetben foglalta el a miniszteri széket Fuszek doktor. Pénzügyi lehetőségei erősen behatároltak voltak. A gazdasági válság, a Libériát érő külső támadások, az oly szükséges újabb kölcsön késlekedése egyaránt akadályozták munkáját. Ennek ellenére biztosította az orvosi alapellátást, s hogy 1931-ben nem fordult elő sárgalázaset az országban, az kétségtelenül az új miniszter érdeme volt. Felszerelésre, gyógyszerre csupán egy jelképes összeg állt rendelkezésére. Fizetést sem ő, sem az alkalmazottak nem kaptak, csak ígéreteket, hogy az újabb kölcsön megérkezésekor visszamenőleg is kifizetik bérüket. A miniszter előrelátóan már ekkor javasolta, hogy a népszövetségi vita lezárása után a külföldi, gyarmatosító nagyhatalmaktól politikailag független orvosi kart alakítsanak ki, s például magyarokat alkalmazzanak az angolok, amerikaiak helyett.

Libéria végül nem fogadta el a Népszövetség programtervét, de Fuszek Rudolf irányítása alatt az egészségügy területén mégis jelentős eredményeket ért el. Őt évvel a Népszövetség vizsgálata után, 1936-ban született az a közegészségügyi beszámoló²⁰, mely forrásul szolgál az eltelt évek teljesítményéről. Kimagasló sikereket könyvelhettek el a járvány megelőzés terén. A sárgalázstól súlyosan veszélyeztetett országban ebben az évben egyetlen ilyen esetet sem regisztráltak. Nem kell különösebb szakértelem ahhoz, hogy tudjuk, mit jelentett ez Nyugat-Afrikában, vezetőkes víz- és csatornahálózat nélkül, ahol a betegséget terjesztő szúnyogok a víztároló helyeken szabadon szaporodtak. A másik gyakori járvány, a himlő rövid időre felütötte a fejét az ország középső és nyugati tartományaiban, de a védőoltás széles körű bevezetése gátolta a betegség elterjedését. A keleti és nyugati tartományokból jelentettek álmokóros megbetegedéseket, melyek nem utaltak járványra, inkább külföldről behurcolt, egyedi esetek voltak. Szintén jelentős haladás mutatkozott a lepra elleni küzdelemben. A kormány – többek között – a Piso-tóban lévő Masating-szigetre költöztette a betegeket. Dr. Fuszek nem volt híve a kényszerizolációnak, a sziget lepratelepének tervét mégis ő készítette el. A környezetük által kiközösített embereknek kellemesebb és szebb helyet biztosított ez a megoldás.

A tizennégy évvel korábban megálmodott kórházszervezet folyamatosan bővült és fejlődött. Még 1932-ben bevezették az egészségügyi adót, melyet a Libériai Állami Kórház ingyenes orvosi ellátásának kiépítésére szántak. Mivel az intézmény nem működött kielégítően, az elnök egy rendelettel a miniszter hatáskörébe vonta, aki átszervezte a kórházat és beillesztette az egészségügyi szervezetbe. A gyermekjóléti és anyasági klinika betegszáma az 1930-as években nőtt, s az ekkor már működő ingyenes klinikáé is. 1936-ban indítványozta a megbízott bevezetését, ami díjmentes kórházi kezelésre jogosított volna. Ha figyelembe vesszük, hogy a vezető európai országokban, mint például Franciaországban, csak néhány évvel előbb hoztak hasonló rendeleteket, akkor Fuszek Rudolf javaslatait és intézkedéseit egy modern és haladó gondolkodású miniszter fontos lépéseinek kell tekintenünk. Sorban kerültek ki keze alól az eddig hiányzó törvényjavaslatok: a gyógyszerészek, bábák működésének szabályozása, vagy a születések, halálozások és más egészségügyi adatok regisztrációjának bevezetése.

Miniszterként meglehetősen összetett tevékenységet folytatott. Továbbra is praktizált mint orvos. Nemcsak az elnököt, politikusokat, katonákat, barátokat kezelte, hanem az ország belső, a tengerparttól távol eső területeire is rendszeresen eljutott. Gyógyszerkészletét és teljes hordozható orvosi felszerelését magával vitte a rögtönzött ellátóállomás felállításához. A falvakban dobszó jelezte jöttét. „A dallam hallatán összegyűlt egy-egy telep népe, élükön a törzsfőnökkel, végigültek egy-egy utcát hosszában, hogy a »fehér varázsló« asszisztenciájával járkálhasson közöttük és vizsgálhassa őket.”²¹ A hátszágban tett körútjain megismerkedett a hagyományos gyógy módokkal, s a használhatókat beépítette praxisába. „Az egyedül célravezető mód emberien bánni másokkal és félretenni azokat az előítéleteket, amelyek túlságosan alacsonyra szokták helyezni a primitív embert” – nyilatkozta.²² Hogy a népi gyógyítók ellenállását megtörje az európai orvoslással szemben, úgy bánt velük, mint kollégáival, meghívta őket orvosságaik bemutatására, s beszélt nekik az általa használt gyógyszerekről. A gyógyításon túl higiéniai, gyermekgondozási, táplálkozás felvilágosító munkával foglalkozott. A közigazgatási tisztviselőket rendszeresen Monroviába rendelte, s előadásokat tartott nekik. Aggasztotta a nagyarányú gyermekhalandóság, ezért összeállította a trópusokon élő csecsemők táplálkozására, gondozására vonatkozó tanácsait.

A második világháború előtt gyakran felmerült benne a hazatelepülés gondolata. 1937-ben hozta Magyarországra, s adományozta a Nemzeti Múzeumnak néprajzi gyűjteménye értékes darabjait, melyeket kiállításon mutatott be. Legkülönlegesebb része a tárgyaknak a nemzetközi viszonylatban egyedülálló, mintegy 100 darabos maszkgyűjtemény. Visszatérése után egy modern, a kor színvonalának megfelelő kórház szervezési munkáival volt elfoglalva, mely 1939-ben készült el.²³

A független Libériáért

Az E. Barclay-kormány megalakulásától Fuszek Rudolf a libériai politika meghatározó egyéniségei közé tartozott. Az elnök jó barátja, tanácsadója, s az egészségügyi miniszteri szék várományosa volt. Az 1930-as évek közepéig a népszövetségi ügyek intézésében jó diplomáciai érzékkel nyújtott segítséget az elnöknek. A napi politika minden rezdülését ismerte, s rögzítette töredékekben fennmaradt naplójában. Foglalkozása miatt kiterjedt kapcsolatai voltak a politikusok, katonák és az itt élő európai diplomaták között.

Zavaros bel- és külpolitikai viszonyok között lépett be az új kabinetbe. A korrupciós King-kormány emléke árnyékot vetett a reformtörekvésekkel induló elnökre és munkatársaira. A legnagyobb problémát mégis az jelentette a politikai vezetés számára: miként őrizze meg a köztársaság szuverenitását a Népszövetségben domináns szerepet játszó Anglia, Franciaország, valamint az amerikai politikai, pénzügyi körök támadásainak kereszttüzeiben. Fuszek Rudolf tisztában volt azzal, hogy Libéria nem elég erős az ország helyzetének rendezésére kidolgozott népszövetségi javaslatok egyértelmű visszautasításához, ezért feltétel nélküli elfogadásukat javasolta. Továbbá veszélyesnek ítélte az Egyesült Államok törekvéseit is. Véleménye szerint a Népszövetségnek, vagyis nemzetközi ellenőrzésnek kiszolgáltatni magukat kevésbé tűnt veszélyesnek, mint egyetlen ország felügyelete alatt állni.

Barclay elnök és Fuszek Rudolf 1930-as évek elején folytatott megbeszéléseiből egyértelműen kiderül az elnök amerikaiakkal szembeni

bizalmatlansága, elégedetlensége és közeledési szándéka Anglia vagy Franciaország felé. Egyrészt jogos volt féelme az Egyesült Államok afrikai befolyásának növekedése miatt, s azt sem felejtette el, hogy az USA vádjai következtében kellett a Népszövetséghez fordulniuk, s kérni a vizsgálatot saját magukkal szemben. Az amerikaiak ellen szólt egy libériai-francia szerződés is, mely az 1892-es határvillongásokat zárta le, s kikötötte: ha Libéria elveszíti függetlenségét, akkor ismét igényt tartanak az akkor el nem foglalt területekre (a San Pedro és a Cavally folyó közötti vidékre). Ezért Anglia felé kezdték meg a tapogatózást, Fuszek Rudolf közvetítésével, s közben egy jobb ajánlatra vártak, mely kevesebb áldozatot kíván az országtól, és egyben a pénzügyi csódtól is megmenti. A kiváró taktika végül eredménnyel járt, a Népszövetség segélyezési terve lassan feledésbe merült, s egy új kölcsön ígérete Libériát Amerika felé közelítette. Az ország gazdasági helyzete lassan megerősödött, néhány reformot is sikerült végrehajtani.

Az évekig elhúzódó vita a libériai közemberek feje fölött zajlott. A tömegtájékoztatás nem működött, ami bizonytalanság érzését szülte a lakosokban. Fuszek Rudolf javasolta egy hetilap kiadását az aktuális hírek közlésére. Politikusként mindent megtett, hogy az európai közvélemény egy új, elfogulatlanabb Libéria-képet alakíthasson ki, s a népszövetségi vita idején felmerült rabszolgatartó, korrupt, instabil gazdasági-politikai rendszerű jelzőket feledtesse. Európai útjain, beszédekben, interjúkban számolt be a valós helyzetről: „Sokan úgy tudják, hogy Libériában még ma is dívik a rabszolgaság. Holott olyan értelemben, mint általában vélik: rabszolgaság ott nincs. De van valami más, amit némelyek félreértének. Nevezetesen: Libériában az egyes embernek nincs földbirtoka, csupán a törzsnek. Ezt a közös birtokot művelés céljából a törzsfő osztja ki az igénylők között. Már most ha valamelyik »bérlő« eladósodik, esetleg tönkremegy, s nincs neki semmije, fiát vagy lányát »zálogba« teszi a törzsfőnél, aki viszont helyette kifizeti az adósságot. Az ilyen elzálogosított egyén aztán a törzsfő számára dolgozik mindaddig, míg le nem rója az adósságot, amikor is megint »szabad« lesz. Ez az a bizonyos libériai »rabszolgaság«.”²⁴ Másrészt Európában azzal sem voltak tisztában, hogy a rabszolgaság és kényszermunka nemcsak Libériára volt jellemző, hanem a gyarmati területek jelentős részére és Etiópiára is. Erőfeszítéseik ellenére az 1930-as évek második feléig elhúzódtak a vádaskodások.

Fuszek Rudolf politikai pályájának értékelésekor minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy reformerként támogatta, ösztönözte az elnök haladó törekvéseit. Külpolitikai állásfoglalásának sarkalatos pontja a gyarmatosító szándékok visszaszorítása, a Libériai Köztársaság függetlenségének megőrzése volt. Az 1930-as években mint diplomata többször képviselte a kis afrikai államot Európában.

Halálának körülményeiről nem sokat tudunk. Élete hatvanadik évében, 1941-ben halt meg Monroviában. Sírhelye ismeretlen. Elveszett számunkra naplója, kb. 15 ezer oldal terjedelmű feljegyzéseinek tetemes része, tudományos felszerelése, könyvtára, fénykép-, bélyeg- és néprajzi gyűjteményének jelentős része. Magyarországi gyűjteményei mellett ránk hagyta az emberek iránti szeretetét, megértését. Reméljük, hogy a libériaiak „nagy fehér varázslójaként” tisztelt Fuszek Rudolf megtalálja végre méltó helyét az egészségügy történetében, s honfitársai emlékezetében.

Jegyzetek

- ¹ Köszönettel tartozom prof. dr. Krizsán László Afrika-kutatónak, s ifj. Fuszek Rudolfnak és családjának segítségükért, a rendelkezésemre bocsátott dokumentumokért.
- ² Kovrig János: Libéria magyar orvosminisztere beszél a „sötét” Afrikáról. In: Uj Magyarság, 1937. július 29.
- ³ Fuszek Rudolf levele barátjához, Kamerun, Bekundul, 1910. december 28.
- ⁴ Fuszek Rudolf levele barátjához, Kamerun, Jaundeland, 1911. május 10.
- ⁵ Kovrig János: Beszélgetés Libéria magyar orvos-miniszterével Budapesten. In: Uj Magyarság 1937. július 28.
- ⁶ Fuszek Rudolf levele barátjához, Kamerun, Bekundul, 1910. december 28.
- ⁷ Salgó László–Balogh András: A gyarmati rendszer története 1870–1955. Budapest, 1980. 83.
- ⁸ Libéria jelmondata.
- ⁹ Charles Dunbar King elnök (1920–30), az A. Barclay-kabinet igazságügyi minisztere, külügyi államtitkár (1912–18).
- ¹⁰ Taylor, Wayne Chatfield: The Firestone Operations in Liberia. Washington, 1956. 10.
- ¹¹ A 20. század első évtizedeiben a libériai egészségügyről, s többek között a népeességről sem állnak rendelkezésre pontos és megbízható statisztikai adatok. A továbbiakban a vitatható esetekben Fuszek Rudolf hátrahagyott irataiban található adatokra, információkra hagyatkozom.
- ¹² Davis T. Elwood karrierje ekkor indult King elnök oldalán. 1923 végén már az elnök szárnysegédje, majd a libériai hadsereg ezredese lett.
- ¹³ Constitution of the Liberian National Hospital Association, 1922. július 3.
- ¹⁴ Fuszek Rudolf beszéde, 1932. június 6., Baptista Kórház, Monrovia. Lásd The Mission Herald, 1932. szeptember.
- ¹⁵ A magyar kivándorlás az első világháború után jelentős méreteket öltött. „A Kivándorlási Tanácsot elárasztották a kérelmek, és sokan »bárhová« mennének, csak a sanyarú magyar élettől szabaduljanak.” Szántó Miklós: Magyarok a nagyvilágban. Budapest, 1980. 108.
- ¹⁶ Napló-részlet, 1925. április 27.
- ¹⁷ Fuszek irataiban 1927-ben találunk utoljára utalást sárgalázjára, s Buxton sem tud sárgalázról 1928-tól. Lásd Buxton, Charles Roden: Impressions of Liberia. A report to the League of Coloured Peoples, 1934.
- ¹⁸ Azikiwe, Nnamdi: Liberia in world politics. Negro Universities Press, Westport, Connecticut, 1970. 270.
- ¹⁹ Uo. 275.
- ²⁰ Edwin Barclay libériai elnök (1930–43) éves jelentése a törvényhozó testület előtt, 1936. október 28.
- ²¹ dr. Fél Edit: Libériai miniszter a magyar rádióban. In: Rádióélet, 1937. december 10. (IX. évf. 50. sz.)
- ²² Kovrig János: Libéria magyar orvosminisztere beszél a „sötét” Afrikáról. In: Uj Magyarság, 1937. július 29.
- ²³ Barsy Irma: Az afrikai négerek „nagy fehér varázslója”, a magyar dr. Fuszek Rudolf meghalt. In: Magyar Nemzet, 1941. június 18.
- ²⁴ Pesti Napló, 1937. augusztus 25.